

Aktivisták és passzivisták

Huhák Heléna munkája a Rákosi-rendszer kiépítésének történetét és annak románcként cselekményesített párttörténeti nagyelbeszélését a kisemberek nyelvére lefordító agitátorok mikrotörténeteivel kapcsolja össze. Megmutatja, „hogyan folyt az agitáció, azaz a kommunista rendszer ideológiáján alapuló propaganda gyakorlati megvalósítása”. (10.) A kiinduló kérdése, hogy miképpen sikerült a tömegeket politikai részvételre mozgósítani, hogy ünnepeken, demonstrációkon álljanak ki a pártállam mellett, annak ellenére, hogy a hétköznapi tapasztalataik (az életszínvonal csökkenése; gazdasági problémák; a rendszerszintű jogtiprás és elnyomás) ellentmondanak a propagandaszólalomoknak? (*Agitátorok. Kommunista mozgósítás a pártállam kiépítésének mindennapjaiban – 1948–1953.* Budapest, 2022, Jaffa Kiadó.)

Huhák műve a hazánkba szovjet mintára bevezetett társadalommozgósító kampányok elemzésével válaszol arra, hogy miként működött a Rákosi-kori államszocialista propaganda. Az indoktrináló propagandaszólalomok ellenségképeit (hiszen G. K. Chestertontól tudjuk, hogy nem a szeretet, hanem a gyűlölet egyesíti az embereket, amit George Orwell olyan nagy hatással mutatott be az *1984* című disztópiájában), toposzait és értelmező sémáit ismertető eszmetörténeti felszín mellett a könyv politika- és társadalomtörténeti rétege bemutatja a kommunista ál-

lampárt, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) agitációs és propagandahálózatának felállítását és rekrutációját. A folyamatos kampányok ugyanis szükségeltették egy „főállásban” agitációval foglalkozó pártmunkásréteg létrehozását. A kötet a népnevelőket önálló társadalmi csoportként vizsgálja, tevékenységüket a „szocialista mindennapok” részeként mutatja be, ekképp a nagypolitikai döntések helyett inkább azok helyi végrehajtására fókuszál.

A vizsgálat perspektívája Huhák Heléna könyvét a politikára alulról tekintő *Alltagsgeschichte* képviselői közé helyezi: elbeszéléséből kihagyja a „pártot” mint kollektív alanyt (lásd a politikatörténeti munkákból oly jól ismert „a párt elrendelte”, a „párt végrehajtotta” stb. fordulatokat), hangsúlyozza, hogy az „apparátust” nem a határozatokat automatikusan végrehajtó, ágencia nélküli tömegként kell elképzelni. Miközben az agitátorok által meggyőzendő, mozgósítandó lakosságra sem passzív befogadóként, hovatovább tehetetlen áldozatokként tekint (miként azt a legalább fél évszázada idejétmúlt totalitarizmuskonceptió hívei teszik), hanem rámutat a „hétköznapi emberek” stratégiáira, az együttműködés, kijátszás vagy éppen ellenállás gyakorlataira a pártállamban.

Bár a magyarországi kommunista propagandával többen is foglalkoztak – kiemelendő Szabó Viktor *A kommunizmus bűvöletében* című 2019-es könyve a Tanácsköztársas-

ság propagandájáról és Apor Balázs *The Invisible Shining* című 2017-es munkája a Rákosi-kultusról –, az agitátorok tevékenységének vizsgálata alapvetően hiányzik a honi történeti irodalomból (de nem a szép-irodalomból, amelyből kiemelendő Sinkó Ervinnek az 1918–1919-es forradalmi időszakról szóló *Optimisták* című kulcsregénye). A hiány okát abban láthatjuk, hogy a pártállam működtetésében szerepet vállaló, alacsonyabb rangú funkcionáriusok erkölcsi megítélése összetettebb: Andics Erzsébetről könnyű ítéletet mondani (hiába mondogatják, hogy „a történész nem bíró”, a történeti elbeszélésbe narratológiailag kódolt az ítékezés), na de Angi Veráról (Gábor Pál 1979-es megrendítő filmjének címszereplőjéről)? Morálisan és intellektuálisan is kényelmesebb a tettesekkel és az áldozatokkal foglalkozni, és nem a köztes szürke zónával, pedig „a kommunista pártok nem elszigetelt és zárt szervezetekként működtek az egyes szocialista államokban, hanem szerves részei voltak a társadalomnak”. (14.)

A kutatás elsődleges forrásai az óriási mennyiségben fennmaradt, főleg 1948 és 1952 közti pártdokumentumok, a körzeti pártvezetőségek iratai, benne a népnevelők jelentéseivel. Ezek közül Huhák Heléna a XIII. kerületi pártszervezet iratait választotta ki az elemzésre, az ottani propagandakampányok vizsgálata ugyanis különösen izgalmasnak ígérkezett. A közel 72 százalékban munkásszarmazású lakosságot tömörítő Angyalföldhöz 1950-ben hozzászatolták a polgári-értelmiségi (korábban az V. kerülethez tartozó) Újlipótvárost, márpedig a két kerületrészt ellentéte, a különböző város-

részekhez kapcsolódó képzetek – az utóbb nem falszifikált, tehát igaznak bizonyuló hipotézis szerint – nyilvánvalóan hatással lehettek a kampányok szervezésére és a mozgósítás mikéntjére. A XIII. kerületi akciók mellett kontrasztként a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei népnevelők tevékenységét tette vizsgálat tárgyává a járási pártbizottságokon készült hangulat- és agitációs jelentések alapján, ekképp lehetőség nyílt a fővárosi központ és a vidéki periféria propagandakampányainak összehasonlítására. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye vizsgálatában fontos előképe és inspirálója Huhák Helénának az ottani falujárásokat elemző Kende Tamás *Az intézményes forradalom* című 2014-es munkája, amely egyike azon pártalapszervezet-vizsgálatnak, amelyek rámutatnak arra, hogy az állampárt nem monolit volt, miképp azt saját propagandája is láttatni akarta.)

Huhák Heléna azonban hangsúlyozza, hogy a pártiratok nem alkalmasak a társadalmi valóság megismerésére, mivel „a belső használatra készült jelentések is elferdítették a szocialista diktatúra működésére vonatkozó információkat”. (17.) Az agitációs beszámolók sem a „valóság”, hanem a népnevelők valóságábrázolásának forrásai. Bár a hivatkozott szakirodalomban nem bukkan fel Peter Berger és Thomas Luckmann *The Social Construction of Reality* című 1966-os alapműve, továbbá a diskurzus és a hatalom összefonódásának, a csoportosítások konstrukciós erejének egy életművet szentelő Michel Foucault munkássága se, a közvetett hatásuk nyilvánvaló az *Agitátorok* szemléletére. Mint például a következő mondatban: „A

jelentésírás közben a népnevelő a meglátogatott lakókat a jelentőlapok kategóriába sorolta, és ezekhez illő történeteket kreált róluk.” (11.)

A nagypolitika és a mindennapi élet összefüggéseinek megvilágítására szolgáló, a jelentéseket inspiráló propagandisztikus történeteket és azok előadását az agitátorképzésen sajátították el a brosúraindó olvassával és helyzetgyakorlatok útján. A legfontosabb brosúrák közé a *Népnevelő* és az *Agitátor* tartoztak, az egyes füzeteket 1949-ben már 170-180 ezres példányszámban nyomták ki. (43.) A katekizmusok (pl. „Miről beszéljünk falun?”, „Derűsné beszélget Borúsnéval”) mintakérdésekkel és mintaválaszokkal, instant érvgyűjteménnyel és adatokkal szolgáltatottak muníciót a népnevelői munkához – és az arról szóló beszámolókhöz is. Miképp Huhák Heléna hangsúlyozza: „A jelentések elbeszéléseiben a *Népnevelő* füzetek szereplői az angyalföldi bérházakban, a köztérben és a templomok környékén tűntek fel, és látványosan hasonlóképpen cselekedtek. A propaganda történetei ezzel a valóságérzékelést is megváltoztatták.” (50.)

Az agitátorjelentések diskurzus-elemzésével, cselekményesítési mintáik, visszatérő toposzaik – például az „apolitikus nőkről” szóló történet-sablon (67.) – szüzséik és fabuláik bemutatásával önmagában meg lehetne tölteni egy izgalmas kötetet. De ami különösen érdekes, hogy a hatalom propagandájának nyelvét használó – és ekképp a környezetet nem leíró, hanem konstruáló – jelentések aztán visszajutottak a párt-apparátushoz, amely a „valóságról” szóló „hiteles” beszámolókként olvasta azokat. Csoda, hogy ezek után

az állampárt „elszakadt a tömegektől”? (Hogy a pártvezetőség visszatérő önkritikáját idézzem.)

Az *Agitátorok* című munka kulcs-tézise, hogy a jelentésírás nemcsak a népnevelés dokumentációja, hanem e tevékenység kulcseleme: Lenin hangsúlyozta, hogy „a nevelőket is nevelni kell”, márpedig a kommunista nyelvjáték (amelyet Stephen Kotkin a „Speaking-Bolshevik” terminussal írt le) elsajátítása a jelentésírásán keresztül történt. Viszont a jelentéseket elemezve Huhák Heléna arra a következtetésre jutott, hogy sokszor az agitátorok maguk se uralták a kommunista nyelvjátékot. Egy 1954. szeptemberi feljegyzés szerint a propagandisták jó része „sem volt tisztában olyan alapfogalmakkal, mint az osztály, az osztályharc, a nép vagy a termelési mód”. (42.) Ennek oka, hogy a jobb képességű kádereket magasabb szintre emelték fontosabb feladatok elvégzésére, emiatt az ideológiailag alig képzett népnevelőknek nemegyszer csak a frázisok visszamondásáig terjedő ismereteik voltak. Erről az állításról bizonyára nem kell győzködni azt, aki már csak egyszer is beszélgetett öt percet a „kapitalizmus agitátoraival”, a befektetési ajánlatokkal házaló pénzügyi közvetítőkkal.

1948 előtt az agitáció elsősorban tagtoborzást jelentett, amikor a pártgyűléssel létrejött a Magyar Dolgozók Pártja, már 887 ezer párttagról van tudomásunk. Ezt a hatalmas tömeget kellett mozgósítani az agitátoroknak a választások idején, illetve az egyéb mobilizáló kampányok (például a „békekölcsön” jegyzésére buzdító vagy a Mindszenty József hercegprímás letartóztatását kísérő antiklerikális kampány) so-

rán. Választások előtt mindig felduzzadt az agitátorszám, az 1949-es választás idején például 70 ezerről 250 ezerre. De fölvethető a kérdés, hogy közülük mennyien voltak a tényleges munkát nem végző „papírnépnevelők”. Huhák Heléna következtetése szerint az agitatori névsorba vételből nem következett aktív részvétel, az agitáció sokszor csak papíron folyt. Ráadásul olykor a párttagok nem is tudták, hogy az eredménykénszer nyomása alatt a párttitkár népnevelőként jelentette őket az Agitációs és Propaganda Osztálynak. A népnevelői feladatok alól ugyanis sokan ki akartak bújni, az efféle „passzivisták” nagy számára és a nem mindig hálás agitatori munka népszerűtlenségére utal a fluktuáció az agitatori tagságban.

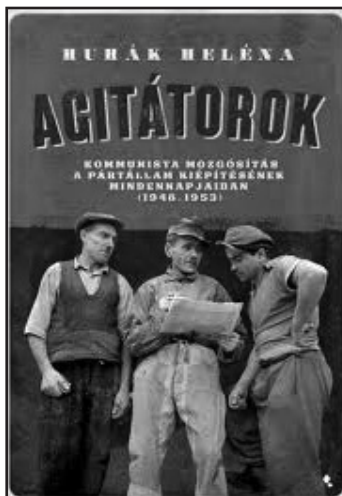
Huhák Heléna könyve végül bemutatja azt is, hogy az agitátorképzésen tanult minták alapján leírt történeteket a népnevelők miképp alakították saját céljaiknak megfelelően, a helyi agitációs kampányok során ugyanis tér nyílt az egyéni érdekérvényesítésre, ráadásul nemcsak egyoldalúan. Az „agitáltak” információs csatornaként használhatták a jelentésíró agitátorokat, így juttatva el lakhatási és közellátási panaszait a pártvezetőséghez, de a legszórakoztatóbb példa talán a férfiaknak szóló főzőtanfolyamért lobbizó nők

esete, akik az agitátor útján a következőt üzenték meg: „igyezkünk tanulni, pártmunkát végezni, de nem telik mindenre időnk, ezért kérem a pártszervezetet, hogy indítson a férjeink részére egy főzőtanfolyamot, hogy mi is tudjunk egy kis szabadidőhöz jutni”. (140.)

Azonban csak módjával lehetett panaszkodni, mert aki túlzásba vitte, könnyen a „politikailag fejletlenek”, „ellenség befolyása alatt állók”, „reakciósook” listáján találhatta magát, ezért miképp Huhák Heléna összegez: „A »népnevelteknek« meg kellett találniuk a panaszkodás és a pártba vetett bizalom kifejezése közötti egyensúlyt.” (218–219.)

Hogy ez mennyire nem lehetett könnyű, arról a Rákosi-kori gyomorfekély-statisztikák árulkodhatnak.

Huhák Heléna legjobb értelemben vett dekonstrukciós könyve a Rákosi-rendszerrel kapcsolatos toposzok sorát bontja le alulnézeti perspektívájának és mikroléptékű vizsgálatainak köszönhetően, de tanulságok sorát hordozza azoknak is, akik általában érdeklődnek az államszocialista diktatúrák párttörténete és propagandatörténete iránt.¹

Huhák Heléna: Agitátorok - Kommunista mozgósítás a pártállam kiépítésének mindennapjaiban (1948 - 1953). Jaffa Kiadó, Budapest, 2022. 3199 forint.

¹ A recenzió a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.